

TEODORYK Z CHARTRES (Theodoricus Brito, Theodoricus Carnotensis, Thierry de Chartres, Thierry le Breton) – filozof, rektor i kanclerz szkoły katedralnej w Chartres, ur. ok. 1085 w Bretanii, zm. ok. 1156 w Chartres.

T. był uczniem bpa Bernarda z Chartres i jego następcą na stanowisku rektora szkoły katedralnej w Chartres. Należy do najwybitniejszych nauczycieli tej szkoły, w której uczył od 1121 i był kanclerzem w latach 1140–1150. Przed 1140 uczył w Paryżu, gdzie jego uczniem był Jan z Salisbury. T. był jednym z pierwszych uczonych Zachodu, którzy opowiedzieli się za korzystaniem z arab. dorobku naukowego. Najbardziej znani uczniowie T. to Piotr Helias, Iwo z Chartres, Herman z Karyntii, Bernard Brytyjczyk, abp Wojciech II z Moguncji. Wg epitafium, T. zmarł jako cysters.

Szkole katedralnej w Chartres pozostawił liczne kodeksy rękopiśmienne ze swoimi dziełami, w których nie zawsze jest wyraźnie stwierdzone autorstwo. Do najważniejszych z nich należy dotyczący septem artes liberales niedokończony zbiór antycznych i średniowiecznych tekstów dla celów dydaktycznych *Heptateuchon* oraz napisany pod wpływem platońskim z zakresu filozoficznej teologii traktat do Księgi Rodzaju pt. *De sex dierum operibus*. W filozoficzno-teologicznej twórczości piśmienniczej T. znajdują się również przypisywane mu komentarze do dzieł Boecjusza o Trójcy Świętej i chrystologii, które powstały ok. 1150. Z dziedziny retoryki napisał komentarze do *De inventione* Cycerona i do pseudocyceroniańskiej *Rhetorica ad Herennium*, które to dzieła powstały w latach 30. XII w. Z zakresu gramatyki komentował Pryscjana. W sferze dialektyki opatrzył glosami dzieło Marcjana Capelli.

Wyd. przypisanych T. dzieł teologicznych (przekazane w większości przypadków anonimowo): *De septem diebus et sex operum distinctionibus*, wyd. N. Häring (AHDLMMA 22 (1955), 137–216); *Glossa super librum Boëthii De s. Trinitate* (tamże, 23 (1956), 257–325); *Lectiones in Boëthii librum De Trinitate* (tamże, 25 (1958), 113–226); *Commentum super Boëthium De Trinitate* (tamże, 27 (1960), 65–134); *Commentarius super Boëthii librum de Trinitate* (w: *Commentaries on Boethius by T. of Chartres and His School*, wyd. N. M. Häring, Tor 1971, 55–116); *Lectiones in Boëthii librum de Trinitate* (w: tamże, 123–229); *Glosa super Boëthii librum de Trinitate* (w:

tamże, 257–300); Fragmentum Admuntense: *De hebdomadibus* (w: tamże, 117–121); Fragmentum Londinense: *Contra Eutychem et Nestorium* (w: tamże, 231–256); Abbreviatio Monacensis, zawiera: *De trinitate*, *De hebdomadibus* i *Contra Eutychem et Nestorium* (w: tamże, 311–477); *Commentarius Victorinus* (w: tamże, 479–528); *Tractatus de sex dierum operibus* (w: tamże, 553–575).
Wyd. pism T. z zakresu retoryki: *Commentarius super Libros „De inventione”* (w: *The Latin Rhetorical Commentaries by T. of Chartres*, wyd. K. M. Fredborg, Tor 1988, 45–215); *Commentarius super Rhetoricam ad Herennium* (w: tamże, 217–361). Zdaniem R. Klibansky’ego, w anonimowym rpsie Bürgerbibliothek w Bremie (cms 633 f. 19ra–27ra) znajduje się komentarz T. do *De arithmetica* Boecjusza.

Niektóre dzieła T. w tłum. wł. wydano w: *Il divino e il megacosmo. Testi filosofici e scientifici della scuola di Chartres*, wyd. E. Maccaguolo (Mi 1980; zawiera: *Glossa super Boëthii librum de Trinitate*, 103–178, *Tractatus de sex dierum operibus*, 179–206).

W tłum. pol. wydano: *Traktat o dziełach sześciu dni*, tłum. S. Bafia (w: *Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XII wieku*, Wwa 2006, 109–129). W swoim traktacie *De sex dierum operibus*, który stanowi pionierski komentarz do opisanych w Księdze Rodzaju pierwszych sześciu dni stwarzania świata, starał się kosmogonię biblijną wyłożyć nie alegorycznie, lecz wg zasad fizyki i literalnie (*secundum physicam et ad litteram*). Posunięcie to świadczy o jego zainteresowaniach przyrodniczych i o innym metodologicznym podejściu do badanej rzeczywistości. Nie była to tradycyjna egzegeza biblijna, lecz nowe podejście w badaniu natury jako naturalnie uporządkowanej (*ordo naturalis*). Był to nawet swoisty racjonalizm, który powstał także w szkole w Chartres i był przygotowany przez dialektyków. Dyscypliny wchodzące w skład *quadrivium* uważał T. za metodyczne pomoce dla teologii. Wiele uwagi poświęcił podanym przez Boecjusza czterem definicjom natury, której fizyka właśnie dotyczy.

W platońskim myśleniu T. pojawiła się także nauka o ideach i zawarte w *Timajosie* przeświadczenie o istniejącej wewnętrznej sile wszechświata, którą Platon nazwał „duszą świata”, a chrześcijanie Duchem Świętym. Chcąc uniknąć podejrzania o panteizm, T. nie dokonał jednak takiego utożsamienia. Do tej pory używane pojęcie duszy świata (*anima mundi*) przestało się u niego

pojawiać. Na to miejsce wszedł termin „natura”, rozumiany jako dynamiczna siła (*vis*) lub moc (*vigor*) wprowadzona w rzeczy (*Natura est vis quaedam rebus insita, similia de similibus operans*) i jako rodzicielka rzeczy (*genetrix rerum*). T. uczył, że Bóg jest najwyższą ideą, przez którą wszelkie inne idee zostały stworzone.

Działając w atmosferze wpływów Platona, neoplatonizmu i neopitagoreizmu, T. stał się wybitnym platonikiem tego czasu, ale też jako pierwszy (jeszcze przed Piotrem Abelardem) studiował arystotelesowską logikę nową. Poza *Analitikami wtórymi* już ok. 1140 znalazł wszystkie pisma logiczne Arystotelesa. Mimo że dzieło *Heptateuchon* było poświęcone zasadniczo siedmiu sztukom wyzwolonym, wprowadził doń także wiadomości z takich pism Arystotelesowskich, jak *Analitiki pierwsze*, *Topiki* i *Dowody sofistyczne*, które wchodziły w zakres tzw. logiki nowej i zawierały teorię wnioskowania sylogistycznego. Przepuszczalnie nie zapoznał się jeszcze z treścią *Analitik wtórych*, które zawierały teorię dowodzenia demonstratywnego. To ostatnie dzieło nie było bowiem w stuleciu, w którym dominowała metoda dialektyczna, jeszcze należycie doceniane. *Heptateuchon* świadczy o daleko idącej znajomości kosmologicznych poglądów Arystotelesa, które trudno znaleźć w obiegowych pismach tego czasu.

W późniejszym okresie w procesie nauczania uwzględnił jeszcze nauki wchodzące w skład *quadrivium*. Przez wprowadzenie wspomnianych wyżej traktatów logicznych pojawiła się arystotelesowsko-boecjańska metoda badań naukowych. Znalazła ona odzwierciedlenie w racjonalnej egzegezie Pisma Świętego. Metodologiczne starania o większą racjonalizację teologii skłoniły do tego, żeby wiarę przekazywać także w powiązaniu z kosmologiczno-fizykałnym wyjaśnianiem świata, aby przy tym nie powstały żadne sprzeczności. Właśnie w Chartres położono zasługi w wyjaśnieniu stworzenia świata na podstawie platońskiej kosmologii zawartej w *Timajosie*. Uczyniono to w odniesieniu do rzeczywistego świata i człowieka. Treści wiary nie sprzeciwiają się rozumowemu i autonomicznemu poznawaniu świata. T. odstąpił od metody alegoryczno-symbolicznej, a opowiedział się za czysto racjonalną metodą badań naukowych w przyrodoznawstwie i w fizyce filozoficznej.

W metafizyce T. ujawniły się także elementy pitagorejskie. W metafizyce opowiedział się za skrajnym realizmem, niemniej odróżniał pomiędzy indywidualną istotą każdego stworzenia i jego boską istotą. To daje podstawę do stwierdzenia, że nie był panteistą. T. interesował się sprawą jedności Boga. Podobnie jak Gilbert z Poitiers, T. usiłował Trójkę Świętą uzasadnić racjonalnie, przy czym użył nawet matematycznych pojęć i sposobów istnienia. Przy tej okazji nawiązał do neopitagorejskich spekulacji na temat liczb.

W XII-wiecznym rozumieniu natury pojawił się moment jednoczący i pozwalający na dociekanie nad przyczynami materii, ruchu, tworzyw świata. W pismach T. widać umiarkowany ewolucjonizm średniowieczny. W nim zastosowano próbę pogodzenia opisu stworzenia świata podanego w Księdze Rodzaju i w Księdze Mądrości z obrazem przekazany przez Chalcydiusza w Platońskim *Timajosie*. W nauce o strukturze bytu materialnego i jego przyczynach zastosowano bodaj po raz pierwszy arystotelesowską fizyczną teorię czterech praelementów, stanowiących podstawowe tworzywo świata materialnego i stoickie zapatrywania o racjach zarodkowych (*rationes seminales*). Bóg, stwarzając z miłości i dobroci świat widzialny, nadał czterem praelementom fizyczne właściwości, które dzięki tzw. racjom zarodkowym w długim rozwoju doprowadziły do aktualnej postaci świata. W ten sposób starał się pogodzić katolicką naukę o stworzeniu świata z platońskimi teoriami ontologicznymi, arystotelesowską fizyką i stoicką teorią treści zarodkowych (*rationes* lub *causae seminales*). Wyjaśniając sprawę ruchu, T. w traktacie *De sex dierum operibus* użył nawet pojęcia „*impetus*”. W XII w. – jak wynika z relacji Absalona ze Świętego Wiktora – świat chrześcijański nie był jeszcze przygotowany do przyjęcia kosmologii Arystotelesa, która, opierając się na przyrodzonym rozumie, kierowała się ku ziemi.

W liczącym ok. 600 stron dziele *Heptateuchon* T. korzystał z wielu pism naukowych z takich dziedzin, jak gramatyka, retoryka, dialektyka, arytmetyka, geometria, muzyka i astronomia. W metodologicznej refleksji nad treścią *De hebdomadibus* Boecjusza nawiązał nawet do aksjomatycznej metody Euklidesa, którego *Elementy* Herman z Karyntii – uczeń T. – przetłumaczył z arab. na łacinę. Artes liberales nie identyfikował T. już z filozofią – stanowiły tylko jej narzędzia, były także przydatne w uprawianiu nauk humanistycznych.

U T., który poza *Analitikami wtórymi* znał już wszystkie pisma logiczne Arystotelesa, pojawiły się klasyfikacje filozofii. Jedną z nich była podziałem ze względu na cel. Na tej podstawie wyróżniał filozofię teoretyczną i praktyczną. Zadaniem pierwszej jest poznanie, a drugiej działanie. Biorąc z kolei za podstawę podziału filozofii przedmiot nauki, T. wyróżnił logikę zajmującą się pojęciami, etykę dotyczącą czynów ludzkich i filozofię teoretyczną badającą przyczyny rzeczy. Tę ostatnią dzielił jeszcze na fizykę, matematykę i metafizykę. Podziały te zdradzają podobieństwo z arystotelesowską klasyfikacją filozofii, jednak zasadniczo są to podziały występujące w *De Trinitate* Boecjusza. Cechy nowatorskie zdradza natomiast klasyfikacja nauk ze względu na „rzeczy świata” (*universitas rerum*). W teologii rozpatruje się je pod względem „prostoty” (*simplicitas*), natomiast w matematyce mówi się o nich jako wyabstrahowanych od materii, a w fizyce o ich powiązaniu z materią.

Podobnie jak cała szkoła katedralna w Chartres w XII w., również T. pozostał wierny tradycji platońskiej, a zwł. neoplatońskiej, dzięki której motyw matematyki został wprowadzony także do rozstrzygania zagadnień teologicznych. W tej dziedzinie Pseudo-Dionizy Areopagita był dla T. wielkim autorytetem. W recepcji wiedzy z innych dziedzin T. nawiązał do astronomii Ptolemeusza i tradycji arab., w geometrii do Euklidesa. Już za życia uchodził za wybitnego uczonego, a Jan z Salisbury nazwał go: „*Artium studiosissimus investigator*”, natomiast Clarembald z Arras wyraził się o nim jako „*Totius Europae philosophorum praecipuus*”.

E. Jeuneau, *Le prologus in Eptateuchon de T. de Chartres*, MS 15 (1954), 171–175; tenże, *Le prologus in Eptateuchon de T. de Chartres*, w: tenże, *Lectio philosophorum. Recherches sur l'École de Chartres*, A 1973, 87–91; G. R. Evans, *T. of Chartres and the Unity of Boethius' Thought*, w: *Studia patristica*, Ox 1982, XVII 440–445; J. J. Gracia, *T. of Chartres and the Theory of Individuation*, NSchol 58 (1984), 1–23; W. Beierwaltes, *Denken des Einen. Studien zur neuplatonischen Philosophie und ihrer Wirkungsgeschichte*, F 1985, 369–384; S. Bafia, *Doctrine de l'être matériel, de ses causes et de la création du monde dans les oeuvres de T. de Chartres*, SPCh 24 (1988) z. 2, 7–41; tenże, *Nauka o strukturze bytu materialnego, jego przyczynach i stworzeniu świata w pismach T. z Chartres*, tamże, 7–41; P. Dronke, *T. of*

Chartres, w: *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, C 1988, 358–385; J. J. Gracia, *El problema de la individualidad en la temprana escolastica. T., Gilberto y Abelardo*, *Pensamiento* 40 (1988), 203–221; C. J. Mews, *In Search of a Name and Its Significance. A Twelfth-Century Anecdote about T. and Peter Abaelard*, *Traditio* 44 (1988), 171–200; S. Bafia, *Teoria nauki w pismach T. i jego szkoły*, *ACr* 21–22 (1989–1990), 9–28; T. Kobusch, *Philosophie. Mittelalter*, HWP VII 645–636; F. T. Alocer, *La lectura del Timeo en Chartres. T. de Chartres y Guillermo de Chonches*, *Revista española de la filosofía medieval* 1 (1993), 213–224; S. Koslowski, *T. von Chartres. Eine protowissenschaftliche Deutung des Schöpfungsberichts*, *Salzburger Jahrbuch für Philosophie* 38 (1993), 41–57; Z. Liana, *Koncepcja Logosu i natury w szkole w Chartres. Heurystyczne funkcje chrześcijańskiej koncepcji Logosu w kształtowaniu się nowożytnego pojęcia natury. Analiza dorobku Szkoły w Chartres w perspektywie filozofii nauki*, *Kr* 1996, 217, 229; D. Metz, *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*, Herzberg 1996, XI 1162–1165; P. Schulthess, R. Imbach, *Die Philosophie im lateinischen Mittelalters. Ein Handbuch mit einem bio-bibliographischen Repertorium*, *Z* 1996, 2002², 126–128; *Théologie et cosmologie au XIIe siècle. L'École de Chartres*, P 2004; S. Bafia, *Die Theologien in Chartres im XII Jahrhundert*, *AM* 18 (2005), 89–102.

Mieczysław Markowski